

VILLANGÓ-TÖRÖK IVETT

Egy kömlői parasztasszony élete a 20. században

Csáti Terézia visszaemlékezései

VILLANGÓ-TÖRÖK IVETT (1987) Gödöllő

„Szárnyára bocsájtom két kezem írássát.
Áldja meg az Isten ennek olvasóját.”

BEVEZETŐ

Rengeteg előnnyel bír, ha egy néprajzkutató évekig ugyanarra a településre jár vissza kutatni. Lesz hely- és emberismerete, kitapinthatóvá válnak azok a témák, problematikák, amivel érdemes foglalkoznia. A hátránya, hogy a kutató hajlamos skatulyázni: „ilyen témára biztos nem találok forrást”. Pedig csak keresni kell. Az egyetemi éveim alatt szülőfalum lett a kutatási terepem. A hely- és emberismeret egyértelmű volt, aki nem rokon, az szomszéd. Különböző témákat sikerült felkutatnom, rengeteg kömlői segítségével. Egy napon megkaptam Csáti Terézia visszaemlékezéseit begépelve.¹ Rézi nénit személyesen is ismerhettem, így külön értékkel bír számomra ez az írás. Nem egy, a 20. században élt asszony életének eseményeit tartottam a kezemben, hanem egy olyan asszonyét, akivel földik (ráadásul szomszédok) vagyunk, akiről sok mindent tudtam, de ilyen részleteket nem.

A néprajztudomány viszonylag későn fedezte fel a paraszti önéletírás műfaját, bár a 20. század második felében a kutatók igyekeztek ezt a hiányt pótolni. A mindennapi élet felkutatásában a szóbeli adatközlésen túl az önéletírások jelentenek igazi forrást számunkra. Ahogy Páczkán Éva megfogalmazta: „mivel a társadalom általános modelljeit elfogadó személyről van szó, életének egyszerű, hétköznapi eseményeiből arra a kultúrára is következtethetünk, amelyben ez az életpálya konstituálódott”.² Tehát a kimondott és kimondatlan, leírt és sejtetett közlések is pluszinformációt nyújthatnak. Az egyén hétköznapi cselekedeteinek vizsgálatakor nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a társadalom – vagy szűkebb környezete, a falu – által jóváhagyott normarendszert saját szemüvegén át vizsgálja, sajátos módon akceptálja. Vagyis nem általánosíthatunk minden adat esetében, tisztában kell lennünk az egyén döntéshozatalával, egyéni mentalitásával.

A személyes érintettségtől elvonatkoztatva szeretném bemutatni ezt a még publikálatlan önéletírást. A 92 oldalas kézirat terjedelme nem teszi lehetővé a forrásközlést, csupán egy-egy elemét mutatom be. Azt vizsgálom, hogy egy visszaemlékezés hogyan lehet egyszerre forrása a helytörténetnek és a néprajztudománynak. Mik voltak a motivációk a visszaemlékezés létrejöttében, és ezeket milyen stilisztikai jegyek támasztják alá? Végül egy több generációt bemutató önéletírás alkalmat adhat az összehasonlító elemzésre is, erre keresünk néhány példát.

KÖMLŐ, AVAGY A „REGÉNY” HELYSZÍNE

Kömlő Heves megye déli részén található, a néprajztudományban híressé vált Átány tőszomszédságában. A földrajzi adottságaik hasonlóak, ám az alaprajzuk nem: a kömlőiek nagyon büszkék arra, hogy sakkátblaszerűen rendeződnek az utcák, míg Átányon „össze-visszák” (egyik állandó adatközlőm kifejezése). Részletes történeti áttekintésre itt nincs lehetőség, csupán néhány fontos tényezőt emelnék ki. Kömlő, a hevesi járás többi községéhez hasonlóan, állattartásból és növénytermesztésből tartotta fenn magát. A 19. század második felétől folyamatosan nőtt a lélekszáma, 1944-re elérte a 3450 fős maximumot,³ ettől kezdve csökkenő tendenciát mutat a népessége. A legutóbbi népszámlálás szerint a lakónépesség 1849 fő volt.⁴

Az első világháborúban 100 kömlői katona, a második világháborúban 73 katona és 56 civil esett el. 1944. november 6–13. között a falu harcterré változott, összecsaptak a német és orosz csapatok. Magánházakat foglaltak el, férfiakat és nőket hurcoltak el partizánsággal vádolva. Minden túlélő emlékezetében megmaradtak ezek a napok, ahogy Csáti Rézi is leírja visszaemlékezésében. 1958-ban hat kis termelészövetkezet alakult a faluban. Már a nevük is hűen tükrözi a kor szellemét: Kossuth TSz, Petőfi TSz, Rákóczi TSz, Dózsa Tsz, Haladás TSz, Szabadság TSz. 1962-ben egyesültek Május 1. Termelészövetkezet néven, ami egészen 2000-ig működött.

Nagyon hamar elindult a polgárosodás folyamata Kömlőn, a falu már a századforduló környékén elhagyta a népviseletét.⁵ A helybeliek főként mezőgazdasággal foglalkoztak, elenyésző volt az értelmiséghez tartozó tanítók vagy a kereskedő zsidók száma, de polgári réteg nem alakult ki. 1936-ban 2672 őstermelő, 470 iparos, 73 kereskedő, 17 közlekedési, 40 közszolgálati alkalmazott, 8 véderő, 20 nyugdíjas, 14 házcseléd és 39 egyéb foglalkozású egyént írtak össze. Önálló gazda az őstermelők közül 490 – akik eltartottak 1259 személyt –, 126 mezőgazdasági cseléd, 794 mezőgazdasági munkás volt a faluban. Nagybirtok nem, csak két középbirtok volt ekkor.⁶

Általában elmondható, hogy mindig is szerettek modernizálni, hamar átvették a technikai újításokat, például a mozit, a téesz gépesítését elsőként szervezték meg a környéken. Ugyanakkor nagyon ragaszkodtak a gyökereikhez, hagyományaikhoz. Az amerikai kömlőiek a legjobb példa erre, kimentek szerencsét próbálni, sokan vissza is jöttek, akik kint maradtak, igyekeztek anyagi segítséget nyújtani az otthoniaknak. Bár a népviseletet elhagyták, de a népszokások átalakulva tovább éltek a 20. század során, például a kommunizmus alatt megbélyegezték azokat, akik templomba jártak, de a kömlői búcsút a párttagok is megünnepelték. Mentalitásukra mindig is kihatott a nagyon erős katolicizmus. Berze Nagy János (aki a szomszéd falu, Besenyőtelek szülőtte volt) síkföldi palócoknak nevezi a környező falvakat, Kömlőn is jellemzőek a lágyított mássalhangzók (pl. *gyinnye*). A nyelvi sajátossághoz tartozik, hogy saját magukat *kömlőinek* mondják, valamint a keresztnevek különös becézése is.⁷ Mivel a visszaemlékezésben is Csáti Terézia Rézinek nevezi magát, ezt a névváltozatot követem én is.

A folklórműfajok közül a proverbiumok őrződtek meg a leginkább. A hosszabb prózai alkotások természetesen itt is ismertek voltak, de beszélgetőpartnereim nem tudták felidézni a szövegüket. Csáti Rézi visszaemlékezésében olvashatunk egy mesét, amely a kömlői terepmunkám egyetlen ilyen gyűjtése. Kömlői emberek tollából származó más, ilyen jellegű prózai önéletrajzról nincs tudomásom. Egyedül egy másik lelkes segítőm, Neufeld József által írt verses önéletrajz került birtokomba, amely szintén kiadatlan.⁸

AZ ÖNÉLETÍRÁS SZERZŐJE, CSÁTI RÉZI

Kiss Andrásné Csáti Terézia 1920-ban született egy kisbirtokos családba hetedik gyerekként. Édesanyja ekkor már negyvenéves volt, a testvérei közül pedig a két legidősebb már férjhez ment. Írásában hangsúlyozza, hogy milyen boldog volt a gyerekkora, a szülőház adta neki azt az érzelmi biztonságot, amire férjes asszonyként is visszavágyott. Az elemi iskolát helyben járta, jól tanult, de magasabb iskolába nem mehetett tovább. 1937-ben ment férjhez a kömlői Kiss Andrásához. Házasságkötésük után férjével, annak bátyjával és feleségével, valamint férje szüleivel laktak együtt. Mivel édesanyja kímélte őt is és menyét is a munkában, a ház körüli feladatokat fiatalasszonyként kellett megtanulnia. Rézi az anyósával nem volt jó viszonyban, erre többször utalt a visszaemlékezésében. Öt gyermekük született, de csak négy érte meg a felnőttkort: Andris (1938), Boriska (1940 – tíz hónapot élt), Boriska (1942), Marika (1945) és Juszker (1949). Rézi szerint anyósának egyetlen jó tulajdonsága volt csupán: nagyon szerette az unokáit.

Férje két évig volt katona, majd a második világháborúban harcolt. Leszerelése után kubikosnak szegődött el, így a fiatalasszony többnyire az apósával dolgozott együtt. Az anyósa otthon nevelte az unokákat. Rézit még 78 éves korában is ez érzékenyen érintette, mindig is úgy érezte, hogy nem vehetett részt a gyereknevelésben. A munka világa mellett részletesen ír gyermekeinek ifjúkoráról, szerelmeikről. 1994-ben hirtelen meghalt legkisebb fia, Juszker, aki nőtlen volt, és még szüleivel lakott. Férje 1997-es halála lehetett a kiváltó oka az önéletrajz megszületésének, bár pontos adataink nincsenek arra vonatkozólag, hogy mikor kezdett el írni. A két férfi halála után elköltözött

Papírelfefek, 2014–2015

a házból, idejének hátralévő részét felváltva töltötte egyik és másik lányánál. 2005. december közepén kapta a hírt, hogy a Hatvanban lakó legidősebb gyermeke, Andris meghalt. Tíz nappal később Csáti Rézi is eltávozott az élők sorából. Sírja Kömlön van, férje mellett.

KISS ANDRÁSNÉ CSÁTI TERÉZIA: REGÉNY AZ ÉLETEMRŐL ÉS TÖRTÉNESEIRŐL

Az írás műfaja önéletrajz, vagyis „a visszaemlékezések tudatosan átgondolt, kronológiai rendben megszerkesztett írásba foglalt változata”.⁹ Csáti Rézi a mindennapi élet epizódjait ciklusokba rendezve, személyes szempontok szerint válogatva írta le. Írásában a személyes élmények mellett a másoktól hallott vagy másokkal megesett történetek is helyet kaptak.

Egy vonalas spirálfüzetben rögzítette emlékeit, a 92 oldalas kézirat több ütemben készült el. A dátumokat elvétele jegyezte le, így inkább a tematikája alapján osztható szakaszokra a mű. Az első részben (1–58.) ír a szülői házról, gyerekkoráról, ifjúságáról. Saját házasságkötésükről csupán néhány mondattal emlékezik meg. Ebben a nagyobb szakaszban meséli el gyermekeinek szerelmi történeteit, házasságkötését, unokái megszületését, majd a fia és férje halálával fejezi be ezt a részt. A második szakasz fél oldal csupán, röviden összefoglalja az eddig leírtakat. Itt szerepel az első dátum: 1998. március 23-án zárja le az eddigieket (58.). A harmadik résznek címet is adott: *Régi szokások és történetek* (58–73.). Itt emlékezik meg a család és a falu vallásosságáról, majd leírja egyik kedvenc meséjét, amit gyakran mondott el társaságban. 1998. április 4-én zárta le ezt a szakaszt, ekkor 78 éves. A negyedik rész tartalmilag és formailag is elkülönül az előzőektől. Ennek a címe: *Visszatekintés a múltba* (75–92.).

Önállóan kezdett hozzá az íráshoz. Az elejétől kezdve kirajzolódik a kettős motiváció. (A Küllös Imola által leírt négy alapmotiváció – 1. idegenek érdeklődése; 2. példaadás, tanító jelleg; 3. panasz; 4. lelki kényszer – mindegyike kitapintható, ám ezek közül csak kettő jelenik meg egyértelműen.¹⁰) Egyrészt a fia és férje halála okozta fájdalmát szerette volna kiírni magából, amit több helyen szavakba is önt: „Mostmár befellegzett az írásom, ezt az utóbbiakat azért írtam hogy ki kapcsolódjak sajnos egyiknapról a másikra akadnak ami tetézi a bánatom a fájdalom, hiába próbálkozok úgy élni, hogy könnyítsek a keresztemen, nem tudok.” Másrészt már az első oldalakon is leírja, hogy az utókornak szánja, és példamutató magatartása több helyen megjelenik: „Tehát gyermekeim tisztelnek, becsülnék szeretnek. És ha valaki ennek a főlisoroltaknak ellenkezőjét teszi, rosszul teszi Mert amilyen mércével mérsz olyan mércével mérnek vissza.”

A szöveg stílusa az élőbeszédhez hasonló, amit a központozás is alátámaszt. A mondandóját a hosszú mondatokba tömörített gondolatok tagolják. A 20. századi paraszti önéletírások a szóban elmondott történetek pontos másolatainak tűnnek. Jellemző a szerkezeti lazaság, a nyelvi-grammatikai pongyolaság, az elmondott gondolatok leírása. Míg a 19. századi paraszti írárok egy megelőző kor irodalmi normáinak igyekeztek eleget tenni, addig a 20. századiak (a köznyelv nagyfokú fejlődése következtében) az élőbeszéd törvényeit érvényesítik.¹¹

Az általunk vizsgált visszaemlékezés szóincse egyaránt tartalmazza a hagyományos *kömlői* szófordulatokat, hangtani változatokat, mint például: „másszor”, „válaszhassa”, „anyós kézre jutott”, „kert fara”, „csinált út”, „akkor még nem volt szokásba”, „kominista”, „pufolykások”. A modern nyelvezet a gyerekei említésekor gyakoribb: „haverjai”, „az volt a menő”, „milyen jó a buli”, „lemezjátson mulattak”. Választékosan fogalmaz a történetek leírásakor, ami olvasottságra utal: „de ez semmi kép nem jöhetett létre”, „a férjem akivel 60 év házasságot 2 hónap hilyával töltöttem”.

Művelt, jó emlékezőtehetséggel megáldott asszony volt. Hallomás után tanulta a meséket, anekdotákat gyermekkorában, később az imádságokat, egyházi énekeket is. A kalákában elvégzett csoportos munkák során gyakran kérték a fiatalabbak, hogy meséljen nekik meséket, mert nagyon jó előadó is volt. Családanyaként nem volt ideje olvasni, bár gyermekei mindig vittek haza kölcsönkönyveket. Az olvasás ízeire később kapott rá, mikor már egyedül élt. Akkor is vallási témájú könyveket forgatott: elsősorban a *Bibliát*, de előszeretettel vett kézbe a szentek csodatételeiről vagy a pápa életéről szóló munkákat.

Visszaemlékezésének az első három részét önállóan írta. Lánya elmondása szerint többször kérte írás közben gyermekeit, hogy olvassák el a kéziratát, érdekelte, mit szólnak hozzá. Erre nem került sor, az íráson érződik, hogy spontán módon keletkezett. Majd hét év elteltével folytat-

ta, de ezt már „megrendelésre készítette el”. Az unokák elolvasták a kéziratot, és kérlelték Rézi mamát, hogy róluk is írjon valamit. Így született meg a negyedik, befejező rész. A *Visszatekintés a múltba* alcímet viselő fejezet kifejezetten gyöngybetűkkel készült, a csikos spirálfűzetben csak minden második sorban írt, hogy átláthatóbb és szebb legyen. A családfa megrajzolása valódi műalkotás lett:

„Az életemet egy fenyő-fához hasonlítom, ami elég szépen megterebélyesedett. Ennek a fenyőfának volt egy támasza a férjem, és ennek a fának volt négy gyönyörű galya is ezek a galyák a négy gyermekem volt. Fájó emlék megmaradt, mert a legfiatalabb galy egy napon letörött még pedig tavasz kezdetén, április 25én ez a galy legfiatalabb fiam Juszker volt. Akit soha nem felejtünk ell, itt hagyta a törzset a szülőket, és testvéreit a 3 galyat.

Ez a három galy nőtt növekedett, és monda három galy gyümölcsöt hozott, és így terebélyesedett a fenyőfám [...]

Tehát hétunoka az ágakon hét gyümölcs.

Ahogy múltak az idők, úgy terebélyesedett a fenyőfa is. A gyümölcsök mellett új hajtások nőttek, ezek a hajtások újból gyümölcsöt hoztak, ezek a gyümölcsök a dédunokák lettek.

Igy terebélyesedett tovább az én fenyőfám.

Ezek a galyak már több gyümölcsöt hozott mégpedig 12 gyümölcsöt ezek a gyümölcsök a dédiunokák.

Igyhát tizenkilenc gyümölcs a fenyőfán.

Tizenkilenc unoka, ezeknek mindegyiknek van, Születésnap, névnap és a többi jelentős ünnep és események, amit nekem, illik is, és kötetlenségem is számon tartani. Tehát zajlik az élet tovább így folytatom írásom. Unokáim kérésére.”

A hét unokájáról egy-egy kedves gyerekkori történetben emlékezik meg. A megmosolyogtató családi történetekből kirajzolódik a modern, engedékeny nagymama alakja, aki még írásban is tanítja az utókort. Történeteiben nemcsak példát mutat („Ebből az a tanulság, ne járj olyan kocsit után aki nem vesz fel.”), hanem kifejezéseket is megmagyaráz.: „Ha volt szabad idő, az ablak alá ez utca részt házunk előtti részt hívtuk ablak aljának, kiültünk, a házunk előtt lóca volt amire 4-5 ültünk szomszédokkal egy kis tere-ferére...”

Az önéletrajz bemutatásakor nem tekinthetünk el egy nagyon fontos momentumtól, hogy Csáti Rézi írása két változatban létezik. Miután az unokák kérésére elkészült a negyedik rész is, két dédunoka vállalta, hogy számítógépre viszi a szöveget. Kinyomtatva, lefűzve tárolják. A dédmama diktálta le, így néhol vannak eltérések a két szöveg között, főként a központozásban és helyesírásban. Csupán egy helyen „szóltak bele” Rézi írásába:

„Tehát mégis kívánságom szerint megbecsültek voltak az anyóssok. A lányom még a mai napig is mesél az anyóssáról, például hogy ezt is anyóssomtól tanultam és ezt is őtöle tanultam, tehát a sütetést főzést és sok mindent, és én akkor már elis érzékenyülök, hogy azt meg nem mondja, hogy éntőlem mit is tanult.

[Elnézést, hogy beleszólunk, de ez azért van a dédi saját elmondása szerint is, mert a nagy törvényű anyósa nem engedett beleszólást a gyerekevelésbe, dolgozni kellett hajnaltól késő estig és a gyerekeket az anyós nevelte. Van egy eset amit sokszor emleget, amikor a nagymamám (Marika) még kicsi volt és hazajárt szoptatni az aratásból, nem ülhetett le a székre, hogy kényelmesen megszoptassa a kislányát, hanem az anyós azt mondta, hogy állva szoptassa. Dédi a bölcső fölé görnyedt és megkérdezte, hogy: »Így?« És ekkor az anyósa a hátára ütött a nyújtófával, és úgy kellett megszoptatnia. Csak a dédi tudja hány ilyen eset történt még, ami a gyerekekkel való foglalkozástól elválasztotta őt.]

Bevalom hogy éntőllem sütetést főzést nem tanult, hisz mikor ő férjhez ment, nekem is az anyóssom sütetést főzött.”

Síkplasztika, 2015

Síkplasztika, lábakon, 2015

Síkplasztika, 2015

Síkplasztika, lábakon, 2015

A „REGÉNY” MINT FORRÁS

Az elemzéskor a kézzel írt visszaemlékezést használtam fel, annak is csak az első három szakaszát. Egyrészt ez az anyag spontán keletkezett, önálló döntéseként íródott; másrészt az utolsó egységben írt meghitt családi történeteket nem szeretném nyilvánosságra hozni.

Csáti Rézi visszaemlékezése apró történetek sorából áll, ami kronologikusan felépített ugyan, de az események teljesen esetlegesek. 1920-ban született, majd 17 évesen, 1937-ben ment férjhez. A zivataros 20. században még egy olyan értékrendben nevelkedett, amit a változó erkölcsi és politikai rendben is megtartott. Visszaemlékezésében az életmód és mentalitás témáit úgy mutatja be, hogy szinte nem is tud róla. Csáti Rézi célja az volt, hogy megörökítse életének történéseit, mintegy mellékesen tér ki a hétköznapi rutinfeladatokra, az erkölcsi normákra, a megszokott ünnepi viselkedésre.

Az első történetben hét-nyolc éves önmagára emlékszik vissza, vagyis az 1920-as évek legvége rajzolódik ki előttünk. A gyerekek belenevelődtek a munkába: a két fiúgyerek a földmunkában segített édesapjuknak, az öt lány a kapálásból, a lucerna- és szénagyűjtésből vette ki a részét. Az első önálló feladata a libák kihajtása és őrzése volt, amit a vele egykorú, tízéves szomszédlánnyal együtt láttak el. Édesanyja nagyon büszke volt rá, hogy egyedül felelősséget tud vállalni a húsz-harminc libáért. Azt is megtudhatjuk mintegy mellékesen, hogy aratás idején a tarlóra is kivitték legeltetni a libákat, ilyenkor vödörrel is vittek magukkal a határba, ahol a gémeskutakból tudtak vizet meríteni. A vödör mellett még egy ostor volt a kislányok eszköze, amivel terelték a jószágokat.

Fiatalasszonyként, már a férje családjánál csöppent bele az igazi női munkákba, hiszen otthon édesanyja kímélte. Rézi és sógornőjének feladata volt a két tehén fejése, a tejmérés, a veteményezés és a vízfordás. Egyik kedves történet éppen a tehénfejéshez kötődik. Mikor már eljegyezték egymást, és tervezték a lakodalmat, Andris édesanyja megkérdezte Rézit, hogy tud-e fejni. Hiszen nemcsak a vagyon volt fontos szempont a párválasztásban, hanem az is, hogy mennyire dolgozik a fiatalok. Rézi nem akarta elárulni az igazat, mert szégyellte, így azt hazudta, hogy tud. Lakodalom után az anyósa kiadta a feladatot, hogy ezentúl a két meny feji meg a két tehenet, osztozzanak meg rajta. Rézi húzta az időt, aztán mikor rákerült a sor, elsírta férjének bánatát, hogy ő még sohasem fejt, mert édesanyja kímélte a szülői házban. „Erre meg sajnált a férjem megmutatta hogyan kell fejni két kézzel, az ő anyja is tud fejni, de csak jobb kézzel, félkézzel. Próbálgattam sehogy nem akart menni a tej a tehén tőgyéből, az volt a jó hogy olyan türelmessen tűrte a szorításokat, mert én úgy véltem akkor jön a tejj belőe ha jó meg szorítva huzogatom ez két nap tartott hogy megtanultam a fejest. [...] Meg is tanultam és legnagyobb örömemre és az Andriséra is nekem adott legtöbb tejjét a tehén.” Később is büszkén emlegeti, hogy mennyire megszerette a fejest.

A férje gyakran volt távol (katonaság, kubikmunka miatt), így Rézinek át kellett vállalni a férfi-munkák egy részét is. 1945 nyarán Andris még katona volt, így Rézi és az apósa jártak aratni a házuktól akár öt-hat kilométerre lévő földekre. Kislánya, Marika ekkor még csak három hónapos volt, így hazajártak ebédelni, hogy a kicsit is megetesse. Rézi többször is leírta, hogy anyósa „parancsára” ebéd közben szoptatta meg Marikát, hogy minél gyorsabban visszatérhessen a munkához. A második világháború után Andris kubikos lett, eljárt a faluból, így felesége az idős apósával művelte a 6,5 hold földet. Mindemellett otthon még két tehén, bika, borjú várta őket, néha hét kisebb jószággal az istállóban.

A háború után Kömlőn még néhány háznál tartottak lovakat, de főként a tehenekkel szántottak és vitték haza a terményt a határból. Ekkoriban már idős volt az apósa, így sok munkát az akkor már háromgyerekes menyére hárított. Így meg kellett tanulnia asszony létére, hogyan kell a szekeret megrakni és rakománnyal együtt hajtani. Ha terményt szállítottak, Rézi lett a kocsis, az apósa pedig a tehén mellett sétált. Alaposan megmagyarázza írásában (tanítva az utókort), hogy a tehén lassabb volt, mint a ló, így jobban kellett figyelni az irányításra. A férje távollétében a jószág körüli munkákat is megosztották apósával. Míg Rézi etetett, fejt, abrakolta a jószágokat, addig apósa kivitte a trágyát, és felvágta a takarmányrépát. Azt is leírja, hogy télire elföldeltek a kertben öt-hat nagy kocsi répát, azt adták a teheneknek, mert ettől adott sok tejet. Ugyanakkor megjegyzi, hogy „az anyósom ritkán jött ki az istállóba ha kijött idegennek sejtve, nem csak a bika borjút de még az üszők is dühöngtek anyira nem ismerték”.

Az önéletírás nagy része a dolgos hétköznapokról szól. A mindennapi munkák bemutatásában rajzolódnak ki előttünk az önállósulás folyamata és az ezzel járó konfliktushelyzetek. A libapásztorokodás az első komoly munka a hét éves Rézi életében, az ezzel járó felelősség korának megfelelő. Büszkén meséli, hogy mindig is milyen gondoskodó volt az állatokkal, legyen az liba vagy fejős tehén. Teljes értékű munkát fiatalasszony korában végzett először, amit kicsit szabadkozva ír le, hiszen korábban kellett volna megtanulnia, ugyanakkor nem rója fel ezt a korán elhunyt, hőn szeretett édesanyjának. A konfliktusok is a munkával, a munkamegosztással kapcsolatosak, ám ezek főként csak lelki vívódások voltak. Többször leírja önéletírásában, hogy a Kiss családnál az anyós hordta a kalapot, azaz ő osztotta be a munkát és a család vagyonát is. Hiába dolgozott Rézi napszámoként, nem is tudta, mennyit keres, mert az anyósa vette fel a fizetséget. Belső lázadásának ad helyet a visszaemlékezésben. Sosem szállt szembe anyósával, mert egyetlen jó tulajdonsága az volt, hogy szerette az unokáit.

Csáti Rézi írása alkalmas lehet több generáció mentalitásának összehasonlítására is akár a munka, akár a szórakozás témáján keresztül. A munka világa a gyermekei bemutatásakor is markáns vonalat képvisel. Bár mind jó tanulók voltak, nem engedték őket felsőbb iskolába, mert nem volt pénz a taníttatásukra. A tanárok, Boriska esetében még az igazgató is kiment a szülőkhöz, hogy meggyőzze őket („Borbála nem falura való, és ha megy tanulni sokra viheti.”). Mivel Andrist sem engedték továbbtanulni, így Rézi anyósa Borbálát sem engedte: „Mondta anyósom hogy nem engedi, hogy az egyik gyerek úr legyen a másik meg mazúr, ami azt jelenti hogy szegény.” Mind a négy gyerek első munkahelye a tepélypusztai erdőgazdaság volt fiatal kamaszként, ahol fát ültettek, kapáltak. Boriska esetében írja le részletesen, hogy hat hónapra szegődtték el őket. Minden hétfőn mentek, és szombaton jöttek, hiszen a Besenyőtelek határában lévő pusztá megközelítőleg tíz kilométerre fekszik Kömlőtől.

Részletes leírást olvashatunk a faluban megrendezett bálokról. Kömlőn úgynevezett kocsmabálokat rendeztek a két világháború között, vagyis a kocsmák udvarán tartották az esti, hétfégi táncos multságokat. Bárki elmehetett a kocsmához „lesekedni”, de csak nagylányok és legények mehettek be táncolni a kocsmá udvarára.¹² Csáti Rézi két bátyjának sok cimborája volt, akik megígérték az akkor még kislánynak (tizenkét éves, vagyis 1932-t írunk), hogy ha elmegy a bálba, biztos lesz táncosa. A tánc menete a következő volt: a kocsmá elé álltak ki a legények, velük szemben, az út túloldalán a lányok. A húsz-harminc lány közül a legények választottak név szerint párt maguknak, akiket bevitték táncolni. Rézi titokban elment a bálba, az édesanyjának sem árulta el. A legszebb ruháját vette fel erre az alkalomra, de nem volt szép cipője, így nővére, Rozi bársony papucsába bújt bele. A legények megígérték, hogy elsőnek kéri fel Rézit, ez így is lett, Rozi meg szégyenkezett, hogy a húgát előbb hívják be táncolni, mint őt. Tánc közben lerepült Rézi kölcsönvett papucs, és rá is léptek a lábára, amiatt sírva otthagya a táncosát, és hazament. Otthon összeveszett a két nővér: Rozi szégyenkezett, hogy a kislány kapósabb, mint ő. Rézi szerint pedig azt szégyellte a család, hogy sírva hazarohant a bálból.

Csáti Rézi édesanyaként már a „gardemama” szerepében ment újra bálba. Az 1950-es években is szerveztek bálokat a fiatalok, csak már nem a kocsmákban, hanem az újonnan épült kultúrházban. Míg a háború előtt minden fiatal csak a saját lakhelyéhez tartozó kocsmába mehetett el (felvégiék csak a felvégi kocsmába stb.), addig háború után már a szomszéd községből is jöttek át legények ismerkedni.¹³

Rézi legidősebb lányának, Boriskának tizenhat évesen (1958-ban) már udvarolgattak a legények, de nagyon szégyellős volt, nem akart elmenni a bálba. Édesanyja biztatta, hogy menjen el, mert már minden lánycimborája jár bálba, csak ő nem. Féltő volt, hogy „a falu a szájára veszi őket”. El is mentek ketten az esti multságba. Késve érkeztek, de elsőnek is mentek haza. Történt ugyanis, hogy Boriska barátnőjét egy tiszánai fiú kísérte el a bálba, de mégis Boriskát kérte fel többször táncolni. Ezen a lány felháborodott, és kérte édesanyját, hogy haladéktalanul menjenek haza. A legény még haza is akarta kísérni őket: „De a lányom azt felelte neki, engem nem kell, itt van az anyám, kísérd haza azt akivel jöttél a bálba. Így végződött be a bálunk. De lelki ismeretesen!” Boriska nagy szégyenbe került volna, ha elfogadja a fiú közeledését.

Rézi másik lányánál, Marikánál másképp alakult a helyzet. Marika az erdőgazdaságba járt dolgozni, fát kapálni, aztán bekerült a konyhába kisegítőnek. Más természetű volt a két lánytestvér: míg Boriska csendes, szelíd, addig Rézi jellemzése szerint Marika szókimondó volt. Tepélypusztára sok

Kisszobrok, 2015–2016

Törökbálinti műteremrészlet, 2016

fiatal járt ki dolgozni, hiszen jó kereseti lehetőség volt. Szombatonként jártak haza, így hétköznap esténként jutott idő mulatságra is. A közeli pusztán dolgozó juhász is eljárt ide táncolni. Már Mariának udvarolgatott ott egy legény, de táncolgatott a juhással is. Mindkét fiút hitegette, Rézi meg is jegyzi írásában, hogy ezt sem ő, sem az anyósa nem nézte jó szemmel: „kezdettségünk járogatni, és mivel féltettük a lányunkat nem engedték tovább Tepélyre a fa kapásokkal, hisz neki is mint a másik lányomnak helybéli is lett volna, és mondtuk a lányomnak, hogy ha csak azért udvarol, hogy te Tepélyen vagy akkor ne is udvaroljon. Van itthon elég sok legény választható.” Így nem engedték oda többet dolgozni, a téészen lett munkája. A juhászlegény továbbra is járt Marika után, ki is ment a határba, ahol a lány dolgozott a brigáddal. A kömlői legények meg is akarták verni, hogy elúzzák. „De ez már nem jöhetett végre mert a lányom már akkor védelmezte őt.”

A *Regény az életéről és történéseiről* című munka a fiatalság ismerkedési alkalmait bemutató történeteken keresztül lágyan rajzolja meg két egymást követő generáció magatartását és erkölcsrendjét egy változó világban. Csáti Rézi és férje még a „régí világ” szülöttei, tehát a hagyományos paraszti rend szerint élték életüket, hozták meg döntéseiket. Gyermeküket ugyanebben a szellemben nevelték, mégis az ötvenes-hatvanas évek olyan életmód- és mentalitásbeli fordulót hoztak, hogy az új generációnak már új kihívásokkal, konfliktusokkal kellett megbirkóznia. A Kiss lányok a hagyományos értékrendszer szerint viselkedtek, ám döntéseikben nem hagyatkoztak már teljes mértékben szüleikre. Csáti Rézi plasztikusan mutatja be önéletírásában azt az átmeneti időszakot Kömlőn, amit Fél Edit és Hofer Tamás dokumentált Átányon.¹⁴

•

Ezen önéletrajz sokrétűsége több szempontú elemzésnek lehet forrása, most csak a generációk közötti mentalitáskülönbséget vizsgáltuk meg néhány példával. Mivel unokáinak, dédunokáinak szánta írását, Csáti Rézi tisztában volt azzal, hogy ők már egy olyan kor szülöttei, akiknek nem magától értetődőek a múlt eseményei, a kor mentalitása, mindent el kell magyarázni. Visszaemlékezésében a gyerek, női és férfi munkamegosztás leírása, a mindennapi élet bemutatása már-már tankönyvszerű. Az általa elmesélt történetekkel példát kíván állítani utódainak, mindig hangsúlyozza, hogy az adott történetben mi a tanulság. Közönségnek szánta írását, mégis érzelmi mélységek tárulnak elénk az első három részben. Elsősorban az a lelki kényszer motiválta önéletrajza megírásában, amit fia és férje elvesztése okozott számára. Majd miután megszokta az írást, ráértett a szépségére („Tehát e sorokat 78 évesen írom és ez az íráss jó hatással hatt rám.”), másodlagos motivációja lett az utókornak szóló személyes példaadás. Mint hagyományos népi elbeszélő, önéletírása magában hordozza „az őt felnevelő közeg világmépeének lokális szintjét”,¹⁵ így lehet egyszerre forrása a helytörténetnek és a néprajztudománynak.

Végezetül búcsúzóul Rézi néni szavaival: „Szárnyára bocsájtom két kezem írását. Áldja meg az Isten ennek olvasóját. Befelejeze.”

JEGYZETEK

¹ Mindenekelőtt szeretném megköszönni Rézi néni két lányának és unokáinak, hogy a kéziratot rendelkezésemre bocsátották! Ez a tanulmány nem jöhetett volna létre az eredeti szöveg olvasása és az önéletírás háttértörténete nélkül.

² PÁCZKÁN Éva, *Kopasz föld. Mentalitás- és szövegvizsgálat egy élettörténet elemzésének alapján*, Kriza könyvek 13, Kolozsvár, 2002.

³ SOMOGYI László, *Magyarország helynévtára 1944*, Budapest, 1944, 350.

⁴ 2011-es Heves megyére vonatkozó népszámlálási adatok: http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_10

⁵ Cs. SCHWALM Edit, Szóttesek, hímzések = *Heves Megye Népművészete*, szerk. PETERCSÁK Tivadar – VERES Gábor, Heves Megyei Múzeumi Szervezet, Eger, 2005, 370.

⁶ LADÁNYI István, *Hevesvármegyei ismertető és adattár*, Budapest, 1936, 216–217.

⁷ Női keresztnevek becézése: Rézi (Terézia), Terus (Terézia), Annus (Anna), Juhon (Johanna), Viktór (Viktória), Menci (Emerencia), Polli (Apollónia), Biri (Brigitta), Angyél (Angéla), Jolány (Jolán), Perzsi (Erzsébet). Férfi-keresztnevek becézése: Juszker (Joachim), Náci (Ignác – a második világháború után a használatból kikopott), József (József), Lojzi (Alajos), Félic (Félix), Bangyi (András).

⁸ Alapszakos záródolgozatomhoz kaptam tőle segítséget 2009-ben. Neufeld József a kéziratom lezárása után nem sokkal hunyt el, így a verses önéletrajzát nem tudta befejezni. A szöveg a szakdolgozatom mellékleteként olvasható. (Török Ivett: *Szerelmem és házasság a tárgyak tükrében. A szerelmi ajándékok és gesztusok változása az 1930-40-es években egy dél-heves megyei falu életében*, szakdolgozat, 2009, 66–69.)

⁹ KÜLLŐS Imola, *Igaz történet, élettörténet, önéletrajz = Magyar néprajz nyolc kötetben. V. Magyar népköltészet*, főszerk. VARGYAS Lajos, Budapest, 1988, 251–267.

¹⁰ *Uo.*, 261–262.

¹¹ HOPPÁL Mihály – KÜLLŐS Imola, *Paraszti önéletrajzok – paraszti írásbeliség*, Ethnographia, 1972, 284–294.

¹² A kömlői kocsmabálok etikettjét nincs alkalom részletesen tárgyalni, a témáról részletesebben: Török Ivett, *A fiatalok ismerkedési alkalmai Kömlőn az 1930-as években = Voigtlorisztica. Tanulmányok a 70 éves Voigt Vilmos tiszteletére*, szerk. FILKÓ Veronika – KÓHALMY Nóra – SMID Bernadett, Budapest, 2010, 158–171.

¹³ TÖRÖK I., 2009.

¹⁴ FÉL Edit – HOFER Tamás, *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*, Budapest, 1997.

¹⁵ KÜLLŐS, *l. m.*, 264.

